

*Бондар В. С.*

## **КОМБІНАЦІЯ ПІДХОДІВ ЩОДО АНАЛІЗУ ДАНИХ У ЯКІСНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ**

*Статтю присвячено розгляду таких важливих питань якісної методології, як аналіз та інтерпретація даних. Увага звертається на можливості комбінування спостерігачів, теорій, методів та джерел даних для перевірки й обґрунтованості якісного аналізу.*

Використання якісних методів дослідження в соціології, які беруть свій початок від антипозитивістських концепцій феноменології Е. Гуссерля, розуміючої соціології А. Шютца, етнології Г. Гарфінкеля, символічного інтеракціонізму Дж. Міда, соціології знання Т. Лукмана та Л. Беогера, призвело до появи нових методологічних та методичних проблем. Найважливішими для гуманітарних наук є концепції множинності соціальних вимірів та розмаїття у способах конструювання соціальних дійсностей, уявлення про неможливість досягнення дійсного розуміння та інтерпретації явищ повсякденного життя. Спроби збагнути «життєвий світ» за допомогою кількісного інструментарію збору матеріалу і математичного апарату аналізу даних практично є невдалими через «неминуче омертвляння "живої тканини життя в мертвих схемах чистої науки"» [1], а прагнення наповнити ці схеми живим подихом життя розвиває суворість визначень та уявлень про

закономірності розвитку суспільства. Тому будь-які спроби дослідників досягти якщо не симбіозу, то хоча б результативної комбінації кількісних і якісних методів у зборі даних, обробці, аналізі та інтерпретації отриманих результатів, повинні бути уважно вивчені. Разом з тим переосмислення теоретичних концепцій, що лежать в основі кількісних та якісних методів, з точки зору їхніх можливостей та обмежень у вивченні соціальної реальності може допомогти обрати напрямок пошуку для досягнення подібного симбіозу.

Якісне дослідження не закінчується збиранням даних. Кульмінацією всієї роботи є скоріше не польова стадія, а аналіз, інтерпретація та представлення результатів замовнику або читачкій аудиторії.

Проблема полягає в тому, щоб в масі зібраних матеріалів знайти прихований зміст, «згорнути» великий обсяг інформації, створити або відкрити важливі моделі чи структури і вирі-

шити, у якій формі найкраще передати те, що відкривають нам дані. На жаль, беззаперечних правил якісного аналізу даних, які б мали універсальне значення для отримання висновків і перевірки їх стійкості та надійності, не існує. На відміну від кількісного аналізу, у нас немає незаперечних формул чи ефективних критеріїв для визначення значущості результатів. Немає ніяких тестів для перевірки надійності й обґрунтованості висновків. Окрім того, ми не можемо точно відтворити процес аналітичного мислення дослідника, і тому його висновки можуть виявитися невідтворюваними. Отже, немає ніяких абсолютних правил за винятком одного - зробити все можливе для того, щоб ясно і повно представити читачам дані і те, що в них вдалося віднайти.

Оскільки кожне якісне дослідження є унікальним, таким буде й аналітичний апарат, що використовується. Так само, як польове якісне дослідження залежить на кожній своїй стадії від уміння, підготовки та здібностей дослідника, якісний аналіз залежить від аналітичних здібностей та стилю аналітика. Важливо пам'ятати, що так званий людський фактор є одночасно і великою силою, і фундаментальною слабкістю якісного дослідження і аналізу.

Часто неможливо вказати ту точку, в якій збір даних зупиняється і починається аналіз, оскільки ідеї щодо можливого аналізу з'являються вже на польовій стадії. Справжній аналіз починається саме з «чорнових» ідей, які збереглися в польових щоденниках. Це «перекриття» у часі етапів збору та аналізу поліпшує і якість зібраних даних, і якість аналізу. Дослідник може замість того, щоб спрямувати збір додаткових даних на підтвердження попередніх польових гіпотез, переорієнтувати польову роботу на пошук альтернативних пояснень, які показали б помилковість попередніх здогадок. Коли збір даних формально завершено і надходить час остаточного аналізу, дослідник має два первинних джерела, з яких він може виходити при організації аналізу. Перше включає ті питання, які виникли під час концептуальної фази дослідження і прояснилися до кінцевого аналізу, друге - аналітичні ідеї та інтерпретації, які виникли під час збору даних.

Практично всі дослідники підкреслюють значення використання різних методів збору даних для вивчення одного й того ж явища. Але найбільший ефект стратегія триангуляції здатна мати саме на стадії аналізу даних. В цілому існує чотири типи триангуляції, які спроможні зробити внесок у перевірку й обґрунтованість якісного аналізу [2], а саме:

1) перевірка стійкості результатів, отриманих за допомогою різних методів збору даних, тобто методична триангуляція;

2) перевірка стійкості різних джерел даних у межах одного й того ж методу (триангуляція джерел);

3) використання кількох аналітиків для обробки даних (триангуляція аналітиків);

4) використання кількох теорій для інтерпретації даних (теоретична триангуляція).

Комбінуючи спостерігачів, теорії, методи та джерела даних, дослідники можуть сподіватися на те, що зможуть подолати зміщення, яке є неминучим за умови підходу до дослідження з одним-єдиним методом, одним спостерігачем, однією теорією.

*Триангуляція методів* часто ґрунтується на порівнянні даних, які зібрані певними видами якісних методів, з даними, які отримані за допомогою кількісних методів. Цей процес порівняння не завжди є прямим процесом, оскільки якісні й кількісні методи відповідають на різні питання, і їхні відповіді нелегко поєднати, щоб сформувані цілісну картину соціального світу. Проте конфлікти між двома типами даних - скоріше результат виміру різних речей, хоча те, який саме тип методів краще вибрати, далеко не завжди ясно. Проблема також і в тому, що не всі дослідники однаково вільно орієнтуються як у кількісних, так і в якісних методах, а процедури для їхнього одночасного використання все ще не розроблені. Зазвичай один тип аналізу відіграє основну, а інший - другорядну, допоміжну роль, залежно від природи дослідження та упереджень дослідника. Дані спостережень прийнято використовувати для «генерування гіпотез» та «опису процесів», а кількісні дані використовуються для «аналізу наслідків» та «перевірки гіпотез».

Дослідник, який використовує різні методи для дослідження одного й того ж явища, не повинен очікувати, що результати, отримані різними методами, автоматично будуть узгоджуватися між собою. Навпаки, необхідно підготуватися до конфлікту результатів, отриманих за допомогою якісних та кількісних методів. Можна також очікувати, що ці результати будуть отримані з різним ступенем надійності.

Другий тип триангуляції стосується *триангуляції джерел даних*, тобто порівняння й перевірки стійкості інформації «всередині» якісних даних у різний час і різними способами. Це означає:

порівняння результатів спостереження і результатів інтерв'ю;

порівняння того, що люди кажуть прилюдно, з тим, що вони говорять за приватних обставин;

перевірку стійкості того, що говорять люди про ті самі речі у різний час;

порівняння того, що говорять люди, які відіграють різні ролі у подіях, що вивчаються.

Це означає також перехресну перевірку інформації, отриманої під час інтерв'ю, за допомогою використання письмових джерел, які можуть підтверджувати, а можуть і спростувати те, що говорять респонденти під час інтерв'ю. Така триангуляція документального аналізу історій життя респондентів та етнографічного включеного спостереження може значно поліпшити результати.

Як і триангуляція методів, триангуляція джерел даних рідко приводить до єдиної стійкої картини. Найголовніше - виявити відмінності і зрозуміти, чому вони існують. Той факт, що дані спостережень дають інші результати, ніж інтерв'ю, не означає, що один з цих методів збору інформації чи навіть обидва є непридатними, хоча й це не виключено. Очевидно, це означає, що різні типи даних описують різні речі, й тому аналітику вкрай важливо зрозуміти причини цих відмінностей. Водночас стійкість загальних структур даних, отриманих з різних джерел, та прийнятні пояснення відмінностей у даних з різних джерел суттєво підвищують надійність результатів.

Третій вид триангуляції - *дослідницька чи аналітична триангуляція*, тобто використання кількох спостерігачів чи аналітиків. Триангуляція спостерігачів чи інтерв'юєрів допомагає скоротити потенційне зміщення, яке виникає в тому випадку, коли дані збирає одна людина, і являє собою ефективний засіб безпосередньої оцінки надійності і валідності отриманих даних. Триангуляція спостерігачів забезпечує перевірку зміщення при зборі даних. Триангуляція аналітиків передбачає незалежне використання кількох людей, які обробляють одні й ті самі дані і потім порівнюють свої результати. Зокрема, один з аналітиків може зосередитися на зборі фактів, які підтверджують гіпотезу, тоді як інший шукатиме факти, які могли б її спростувати.

Інший підхід до аналітичної триангуляції - демонстрація респондентам отриманих результатів та фіксація їхньої реакції. Тільки так можна отримати відповідь на питання: «В якому ступені інтерпретації заслуговують на довіру, чи не викликають вони внутрішнього відторгнення у респондентів, якою мірою вони погоджуються з нею, а якою - ні?». Їхня реакція може бути зафіксована на плівці чи папері і використана як складова частина даних.

Четвертий тип триангуляції включає *використання різних теорій* при розгляді одних і тих

самих даних. Низка загальних теоретичних конструкцій беруть свій початок в різних інтелектуальних та дисциплінарних традиціях. Наприклад, спостереження за групою, спільнотою чи організацією можуть бути інтерпретовані з точки зору К. Маркса або М. Вебера, з конфлікціоністської чи функціоналістської. Мета теоретичної триангуляції - зрозуміти, як різні припущення та фундаментальні передумови впливають на результати.

Інтерпретація даних може зводитися до встановлення причин, наслідків та пошуку взаємозв'язків між ними. Результати такого аналізу подібні до ретельного опису подій, що відбуваються, в якому тим не менш не пропущено жодної важливої деталі, жодного причинно-наслідкового зв'язку. Інтерпретацію даних можливо також проводити тільки в межах феноменологічної традиції. В такому випадку великого значення набувають вихідні записи інтерв'ю, протоколи спостережень, тексти сімейних історій з мінімальними коментарями дослідника. Прийнято вважати, що читач подібних текстів не вимагає коментарів, оскільки ці первинні матеріали безпосередньо накладаються на його життєвий досвід і створюють унікальні взірці, за допомогою яких і пізнається світ. У будь-якому випадку у підсумковій аналітичній роботі необхідно домагатись оптимального балансу між описом та інтерпретацією.

Одна з пересторог для тих, хто проводить якісний аналіз, полягає в тому, що, інтерпретуючи причини, наслідки та взаємовідносини, вони виходять з передбачення про їхню лінійність, звичайного для кількісного аналізу, і починають визначати ізольовані перемінні, які механічно пов'язані з контекстом. Ця спроба інтерпретувати поведінку людей та їхню діяльність за допомогою лінійних взаємозв'язків може швидше призвести до помилковості, ніж до нових відкриттів. Парадоксальність якісного аналізу полягає в тому, що дослідник постійно повинен перемішуватись у просторі між явищем, що вивчається, і його абстракцією, яку вже створено, між описами того, що відбувається, і нашою інтерпретацією цих описів, між складністю реальності і нашим спрощенням цієї складності, між повнотою зворотних зв'язків людської діяльності і нашою потребою у лінійних, впорядкованих конструкціях типу причина - наслідок.

Необхідно зазначити, що пояснюючий виток якісного аналізу не піддається знанню в тому ж самому розумінні, що й кількісний опис. Наголос тут робиться скоріше на розумінні й екстраполяції, а не на причинній детермінації, зв'язанні і генералізації.

1. Ковалев Е. М., Штейнберг И. Е. Качественные методы в полевых социологических исследованиях.- М.: Логос, 1999.-С. 316.
2. Там само.-С. 308.

*V. S. Bondar*

## **THE COMBINATIONS OF APPROACHES TO THE DATA ANALYSIS IN THE QUALITATIVE RESEARCH**

*The article is dedicated to the examination of the such questions of qualitative methodology as analysis and data interpretation. We draw the attention to the possibilities of the combination of observers, theories, methods and data sources for control and validity of qualitative analysis.*